

Lichamelijke effecten van de taal Congres van de NLS 22-23 mei 2021

Argument - Alexandre Stevens

De taal, het spreken, het discours hebben effecten op het lichaam. Dat is het basisprincipe van het symptoom dat het lichaam affecteert en dat “iets uitdrukt dat gestructureerd is als een taal”¹. Lacan herneemt deze uitdrukking in *Fonction et Champ*: “Het symptoom lost volledig op in een talige analyse, omdat het zelf gestructureerd is als een taal, omdat het een taal is waaruit het spreken moet worden bevrijd.”²

In de loop van zijn onderwijs formuleert Lacan de effecten van de taal op het lichaam, van mortificatie door de betekenaar in de klassieke tijd van zijn onderwijs, tot het genotseffect dat de inslag van de betekenaar op het lichaam heeft bij de laatste Lacan.

Voorafgaand aan ‘le Rapport de Rome’

In de teksten die aan ‘le Rapport de Rome’ voorafgaan is het niet de uit de taal geëxtraheerde betekenis die speelt in de verhouding tot het lichaam, maar wordt een bevrediging gesitueerd die verbonden is met de constitutie van het lichaam dat één wordt in zijn beeld, zoals Jacques-Alain Miller stelt in *Biologie lacanienne*³: “De bevrediging die eigen is aan het spiegelstadium is de identificatie van het subject, gedacht als oorspronkelijke organische ontreddering, met wat ik het volledige lichaamsbeeld zal noemen.”⁴ We moeten aannemen dat het subject wordt “beroerd door twee discordante lichamen”⁵, met name het organisme als reëel en het lichaam als in een beeld gevatte eenheid. De eerste aanwezigheid van het lichaam als louter organisme, als reëel, is verbrokken. Door het beeld wordt het lichaam Een, weliswaar een Een die volledig imaginair is. De enige betekenis is hier de symbolische doeltreffendheid herleid tot imaginaire identificatie, die een bevrediging met zich meebrengt in de vorm van het gejubel

1 Lacan J., Le symbolique, l’imaginaire et le réel, Conférence prononcée le 8 juillet 1953 à l’hôpital Sainte-Anne, pour l’ouverture des activités de la Société française de psychanalyse.

2 Lacan J., “Fonction et Champ de la parole et du langage”, *Écrits*, p. 269.

3 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, pp. 5-45. De Nederlandse vertaling van deze tekst, die van de hand is van Hubert Van Hoorde, werd gepubliceerd in Inwit 5. Alle citaten werden voor het grootste deel overgenomen uit deze vertaling.

4 Id, p. 19.

5 Id, p. 20.

van het jonge kind voor de spiegel.⁶ De bevrediging veroorzaakt door het beeld heeft de overhand op de betekenis van de eenheid die louter imaginair blijft.

Het lichaam van de betekenaar

Jacques-Alain Miller onderstreept dat “de eerste incidentie van Lacans structuralisme, dit wil zeggen het toekennen van een privilege aan betekenis boven bevrediging, is dat de levensdriften naar het imaginaire worden verwezen terwijl de doodsdiften aan het symbolische worden toegeschreven.”⁷ De levensdriften, dus ook het genot, worden gereduceerd tot een imaginaire dat zijn oorspronkelijk structurerend karakter enigszins verloren heeft. De doodsdrift daarentegen markeert het subject en zijn lichaam door de tussenkomst van de betekenaar. Dit werkt Lacan uit in *Fonction et Champ*: “Het symbool treedt eerst op als moord op het ding”.⁸ Het is deze dood die het “verlangen vereeuwigt” en die het louter dierlijke leven transcendeert: “Door Empedocles die zich in de krater van de Etna smijt zal ten enenmale deze symbolische act van zijn aan-de-dood-beloofd-wezen in ’s mensen memorie aanwezig blijven”.⁹

Het lichaam ondergaat de mortificerende effecten van de betekenaar. De lacaniaanse doctrine van de betekenaar “voert een aanwezigheid in op een grond van afwezigheid, en (...) installeert de afwezigheid in de aanwezigheid”.¹⁰ De olifant op de cover van *Seminarie I* getuigt hiervan, het woord heeft consequenties op het reële van het leven: “Alleen al door het woord *olifant* en de manier waarop mensen het gebruiken, gebeuren er dingen met olifanten, goede of slechte, gunstige of ongunstige – in elk geval catastrofale – nog vooraleer men een boog of een geweer op hen begon te richten.”¹¹

Dat is het mortificerend effect dat de betekenaar oplegt aan het leven en dat een tweeledig effect heeft op het lichaam, de symbolische dood in het leven en het symbolisch leven in de dood. Zo formuleert Jacques-Alain Miller het in *Biologie lacanienne*: “De symbolische dood wordt in dat opzicht enerzijds opgevat als negatie van het biologische leven, zoals de suïcidale act ervan getuigt, maar anderzijds evengoed als een bevestiging van het symbolische leven voorbij het biologische leven”.¹² Empedocles blijft voorgoed aanwezig.

6 Lacan J., “Le stade du miroir”, *Écrits*, pp. 93-100.

7 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, p. 20.

8 Lacan J., “Fonction et Champ de la parole et du langage”, *Écrits*, p. 319.

9 Id., p. 320.

10 Lacan J., “La direction de la cure”, *Écrits*, p. 594.

11 Lacan J., *Seminarie I*, p. 201.

12 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, p. 21.

Het graf vormt hier een zonneklaar voorbeeld van. Het dode lichaam is niet louter kadaver, de betekenaar heeft het verheven tot een singuliere dimensie die het opneemt in een organisatie van teraardebestelling. Het graf houdt de permanentie van het lichaam voorbij het leven in. Het is voor Lacan zelfs “het eerste symbool waarin we de mensheid konden herkennen in haar overblijfselen”¹³, met andere woorden het teken dat het leven en het lichaam voortaan gemarkeerd zijn door de betekenaar, in tegenstelling tot in het dierenrijk. Het is een S1 die het subject markeert en het tegelijkertijd versteent. “Deze S1 is de steen van het levende, het is wat de betekende verstening verwezenlijkt, die overigens geïncarneerd wordt door wat toch een bijna universele rite is, de grafsteen”.¹⁴

In zijn boek *L'envers de la biopolitique*¹⁵ onderstreept Éric Laurent dat Lacan van de teraardebestelling “het moment maakt waarop het sprekend wezen verscheen”¹⁶ en aldus anticipeerde op de positie van talrijke hedendaagse préhistorici. De taal vangt aan met deze particuliere behandeling van dode lichamen. De grafkuil is op die manier een schriftuur, aldus Éric Laurent: “In dit grafschrift wordt het lichaam een ingeschreven afwezigheid, waarrond genotsobjecten zich plaatsen en zich deponeren”.¹⁷

Hij toont verder ook aan welke kanteling Lacan doorvoert met *Radiophonie*: “In *Radiophonie* articuleert Lacan genot en lichaam vertrekkend vanuit de theorie van de verzamelingenleer. Het graf is aldus niet langer bemiddeling noch vereeuwiging. Het staat toe logisch vorm te geven aan het exces waarvan de genotsobjecten drager zijn in hun relatie tot de lichaamsopeningen waarlangs het genot het lichaam binnenkomt.”¹⁸

Een lichaam hebben

Men heeft een lichaam, men is geen lichaam. Deze formule komt steeds terug bij Lacan. Jacques-Alain Miller merkt op dat we haar al terugvinden in *Seminarie II*, maar ook in een van zijn laatste teksten, “Joyce-le-symptôme”.¹⁹ “We hebben het” betekent ook dat het subject er nooit echt zeker van is. Het lichaam kan voor het subject een beetje vreemd lijken, of vreemd aandoen. Hij heeft het niet helemaal onder controle en soms heeft het lichaam een eigen wil.

13 Lacan J., “Fonction et Champ de la parole et du langage”, *Écrits*, p. 319.

14 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, p. 17.

15 Laurent E., “L'envers de la biopolitique, une écriture pour la jouissance”, Navarin ◊ Le Champ freudien, Paris, 2016.

16 Id, p. 35.

17 Id. p. 39.

18 Id. p. 39.

19 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, p. 9.

Dat is al zo in de neurose. De singuliere genotstrekken lijken sterker te zijn dan het subject. De anorexie getuigt bijvoorbeeld van de driftmatige bezetting van het orale object of het niets.

Het lichaam staat los van het subject en dat is nog meer het geval in de psychose, waar we fenomenen van disjunctie of dissociatie kunnen ontmoeten. Het lichaam kan daar ook verbrokken lijken.

Een heel mooi voorbeeld van de disjunctie van lichaam en zijn van het subject, vinden we in een tekst van Jacques-Alain Miller over de gevals-presentatie van Lacan²⁰ waarin hij concludeert dat het gaat om een “ziekte van de mentaliteit”. Ik zal kort ingaan op deze casus, die men volgens Lacan moet rekenen bij de “talloze normale gekken die er rondlopen” –vandaag zou dat ons doen denken aan de alledaagse psychose. Het gaat om een dame die een gevoel van onbehagen ervaarde in de samenleving maar ook tegenover haar werkgever, en die zich noch een echte nog een valse zieke voelde. Ze gebruikte een prachtige formulering: “Ik zou willen leven als een kledingstuk”. Het commentaar van Lacan hierop luidde: “Deze persoon heeft niet het minste idee van het lichaam dat ze onder haar jurk moet steken, er is niemand om dat kledingstuk te bewonen.” Ziekte van de mentaliteit staat hier tegenover ziekte van de Ander, die zich articuleert aan een zekerheid. Dit is een voorbeeld van een verhouding van het subject tot zijn lichaam waarin we duidelijk de radicale disjunctie tussen lichaam en subject opmerken, tussen de Een van het lichaam en het betekenaarswezen van het subject.

Een lichaam hebben kan men op verschillende manieren begrijpen. In *L'Être et l'Un* becommentarieert Jacques-Alain Miller als volgt de tekst van Lacan “Joyce le sinthome”: “Kan men zeggen dat het lacaniaanse subject geen lichaam had? Neen, maar het had slechts een zichtbaar lichaam, een lichaam gereduceerd (...) tot de kracht van zijn vorm (...) Vond het subject met de drift, met de castratie, met het object a opnieuw een lichaam? Het vond slechts een lichaam dat gesublimeerd was (...) door de betekenaar. Voor het laatste onderwijs van Lacan was het lichaam van het subject altijd een betekend lichaam, gedragen door de taal. Vanaf de jaculatie *Yadl'Un* verandert dit volledig, omdat het lichaam vanaf dan verschijnt als Ander van de betekenaar, als gemarkeerd, als een lichaam waar de betekenaar een evenement in veroorzaakt.”²¹ Het gaat niet langer om het lichaam gemortificeerd door de betekenaar, maar om het lichaam als plaats waar de inslag van de betekenaar een genotseffect produceert.

20 Miller J.-A., “Enseignements de la présentation de malades”, *Ornicar* 10, juillet 1977.

21 Miller J.-A., “L'Être et l'Un”, inédit, cours 12.

Het lichaam en het genot

Na te zijn overgegaan van bevrediging (*Spiegelstadium*) naar betekenis (*Fonction et champ*), gaat Lacan in de laatste tijd van zijn onderwijs het accent opnieuw leggen op de bevrediging. Dat onderstreept Jacques-Alain Miller in *Biologie lacanienne*: “Dit leidt hem bijvoorbeeld tot de overgang van het concept van de taal tot dat van detail, met andere woorden tot de stelling dat de betekenaar als zodanig niet voor de betekenis werkt, maar voor de bevrediging.”²² Wat in de richting gaat van “een equivalentie tussen betekenis en bevrediging”.²³

Miller benadrukt dat er twee bewegingen aanwezig zijn in de banden tussen lichaam en betekenaar. Vooreerst is vanaf het eerste onderwijs van Lacan een lichaam aanwezig dat tot betekenaar wordt, met als belangrijkste voorbeeld de betekenaar van de fallus, die een orgaan verheft tot de dimensie van betekenaar. Maar bij de laatste Lacan is er eveneens sprake van een verlichamelijking van de betekenaar en wordt de “betekenaar integendeel gevat als wat het lichaam van het sprekend wezen beroert, als de betekenaar die lichaam wordt, het genot van het lichaam verbrokkelt en er het meer-aan-genot uit laat oprijzen, daarbij het lichaam versnijdend tot het genot er uit opborrelt, het meer-aan-genieten”.²⁴ Dit laat toe te begrijpen dat de betekenaar het lichaam op een andere manier affecteert dan door een spel van betekenissen. Dit is “het lichamelijke effect van de betekenaar, dit wil zeggen niet zijn semantisch effect, het betekende, niet zijn effect als verondersteld subject, dus niet al zijn effecten van waarheid, maar zijn effecten van genot.”²⁵

In “Radiophonie” tekent Lacan deze dubbele beweging uit, het lichaam dat betekenaar wordt en de verlichamelijking van de betekenaar: “Ik kom eerst terug op het lichaam van het symbolische dat moet worden begrepen wars van elke metafoor. Zoals blijkt uit het feit dat niets anders dan dit het lichaam in naïeve zin isoleert, met name datgene waarvan het zijn dat erop steunt niet weet dat het de taal is die het hem toekent, tot het punt dat het er niet zou zijn, omdat het er niet over zou kunnen spreken. Het eerste lichaam maakt het tweede door er zich in te incorporeren.”²⁶ Het zijn heeft slechts een lichaam omdat er taal is, daarzonder zou het er zelfs niet zijn, maar het is de incorporatie of verlichamelijking van de betekenaar die hem een lichaam geeft dat wordt gevat in genotseffecten. Deze incorporatie waardoor de betekenaar lichaam wordt, maakt van het lichaam een

22 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, p. 23.

23 Id. p. 23.

24 Id. p. 44.

25 Id. p. 44.

26 Lacan J., “Radiophonie”, *Écrits* p. 409.

oppervlak waarop kan worden geschreven, waarop het object zich buitenlijvig maar gearticuleerd aan het lichaam inschrijft, zoals Éric Laurent toelicht.²⁷

Het gaat om het lichaam als schrijfoppervlak, het lichaam versierd met piercings of tatoeages, het lichaam dat aan sanitaire vereisten of aan sportieve prestaties wordt onderworpen, het lichaam waaraan genotsobjecten worden toegevoegd of het lichaam dat producten tot zich neemt. Dit inscriptieoppervlak is aldus tegelijkertijd buitenlijvig én gearticuleerd aan het lichaam. Het lichaam dat wordt geraakt door de betekenaar die wars van zin is, is eveneens geaffecteerd door lichaamsevenementen.

Van het symptoom dat spreekt naar het symptoom dat wordt geschreven

Het freudiaanse symptoom, geëxtraheerd uit de kuren van hysterica's, is een symptoom dat spreekt in het lichaam, dat moet worden ontcijferd om er de waarheid van te doen verschijnen. Het communiceert en houdt een "twee" in. "Men geeft het een zin van waarheid, men interpreteert het", zegt Jacques-Alain Miller²⁸.

De ommekeer in het laatste onderwijs van Lacan nodigt ons uit om niet meer te luisteren naar het symptoom maar om het te lezen. Daar is het symptoom geen waarheid meer, maar wordt het herleid "tot zijn initiële formule, met name tot de materiële ontmoeting van een betekenaar en het lichaam, tot de pure schok van de taal op het lichaam."²⁹ De interpretatie viseert niet langer de waarheid van het symptoom maar zijn reële, ze viseert het symptoom als iets dat moet worden gelezen. In de letter vinden we niet het zijn van de betekenaar, het is een reële.

Zo kunnen we de korte scène lezen die Joyce beschrijft in *A portrait of the artist as a young man*, en die Lacan becommentarieert in de laatste les van Seminarie XXIII³⁰. Een zekere Heron heeft hem samen met enkele kameraden een rammeling gegeven, maar meteen na het gebeuren "stelt Joyce zich vragen over het feit dat eens het voorbij was hij het hen niet kwalijk neemt. (...) Hij stelt vast dat de hele kwestie van hem afvalt als een pel."³¹ En Lacan stelt: "Het gaat in zijn getuigenis niet enkel om de verhouding tot zijn lichaam maar, als ik dat zo mag zeggen, om de psychologie van deze verhouding, zijnde het confuse beeld dat we hebben van ons eigen lichaam."³² Het is het ego van Joyce dat in gebreke blijft en dat ligt aan de oorzaak van het niet standhouden van het beeld, het gaat om een

27 Laurent E., *L'envers de la biopolitique, une écriture pour la jouissance*, pp. 34-35.

28 Miller J.-A., "Lire un symptôme", *Mental* 26, p. 54.

29 Id., p. 58.

30 Lacan J., *Le Séminaire, livre XXIII, Le sinthome*.

31 Id, p. 148-149.

32 Id, p. 149.

“laten vallen van de verhouding tot het eigen lichaam.”³³ Omdat de connectie met het beeld ontbreekt, construeert Joyce een substituut-ego door middel van het schrijven.

“Het spreekwezen aanbidt zijn lichaam omdat het denkt dat hij het heeft”, zegt Lacan en hij voegt nog toe: “De aanbidding is de enige verhouding die het spreekwezen heeft tot zijn lichaam.”³⁴ Aanbidding betekent dat er een cultus aan wordt gewijd, het gaat om liefde, meer bepaald wat men eigenliefde noemt wanneer het gaat om de liefde voor het eigen lichaam. Dat is de enige “mentale consistentie” van het spreekwezen omdat zijn fysiek lichaam “er te allen tijde vandoor gaat”. Wat zorgt voor die mentale consistentie is inderdaad de eigenliefde voor het lichaam, het idee dat men van zijn eigen lichaam heeft en waaraan men vasthoudt. Het is dat wat bij Joyce lost als de pel van een te rijpe vrucht.

Het lichaamsevenement

Jacques-Alain Miller onderstreept twee definities van het symptoom. Enerzijds is “het symptoom een oprijzen van betekenis. Daardoor is het symptoom bij uitstek duidelijk. Die definitie zegt niets anders.”³⁵ Dit is het klassieke symptoom met zijn waarheidseffecten. Anderzijds is “de definitie van het symptoom als lichaamsevenement, die ik naar voor schoof, noodzakelijk en onvermijdelijk aangezien het symptoom als dusdanig een genot inhoudt.” Deze definitie “maakt het statuut van de duiding die men er kan aan geven veel problematischer.”³⁶

Daar waar het symptoom gevat wordt door het genot en het lichaam “dat zich geniet”³⁷ affecteert, is het een lichaamsevenement. En vervolgens ontwikkelt het zich als betekenis. Maar de wortel ervan is “louter re-iteratie van de Een van het genot die Lacan sinthoom noemt.”³⁸ De Een herhaalt zich in de iteratie en het lichaam verschijnt als Ander³⁹, met het lichaamsevenement als conjunctie tussen de Een en het lichaam.

Het evenement is niet de getuige van een te ontdekken waarheid. Het verwijst eerder naar het exces, naar de verrassing en naar de contingentie van de ontmoeting. Het laat geen plaats voor de interpretatie in termen van betekenis. Het komt er dus op aan om op afstand te blijven van de zin. “Het zijn inderdaad eerst betekenissen die verschijnen in het luisteren, die u vangen en u doordrenken. Het

33 Id, p. 150.

34 Id, p. 66.

35 Miller J.-A., “Biologie lacanienne et événement de corps”, *La Cause freudienne*, n°44, p. 18.

36 Id

37 Miller J.-A., “L’être et l’Un”, inédit, cours 9

38 Id

39 Id, cours 13

is al heel wat als men erin slaagt er voldoende van los te komen om er de betekenaars uit te isoleren, en om te interpreteren, niet vanuit de betekenis maar vanuit de loutere gelijkkluidendheid, niet vanuit de zin maar vanuit de klank. Soms kan deze interpretatie beperkt blijven tot het doen resoneren van een klank, zonder meer.”⁴⁰

Vertaling: Christel Van den Eeden. Revisie: Stefanie Roux.